

„MÁR AZ ELSŐ, RÉSZLEGES MOZGÓSÍTÁSSAL BEVONULTAM”

Első világháborús dokumentumok az irodalomtörténész Horváth János hagyatékában

‘I Joined the Army with the First, Partial Mobilization.’

First World War Documents in the Bequest of Literary Historian János Horváth

János Horváth (1878–1961), professor of Eötvös József Collegium (professor of Hungarian literary history at Pázmány Péter University from 1923), took part of World War I from August 1914 to April 1917, serving as a second-lieutenant, then lieutenant, first as platoon commander, then as a company commander. In the beginning he fought in the Serbian and Montenegrin front, then, as a reserve officer of the Third Reserve Infantry Regiment from Debrecen, in the Russian (Wolhynian) front from February 1916. He could not join his formation on its march to the Italian front because he was discharged and a military command ordered him to join Eötvös Collegium.

His bequest include his front diaries, reports, commands, maps, sketch maps, official documents, some issues of field newspapers, his correspondence with the soldiers, photographs and field certificates which were written later. The basis of our text compilation is this material; the description of the events is complemented with his letters to the director of Eötvös Collegium and to his friends (Zoltán Kodály, Dezső Pais and Gyula Szekfű), as well as with his notes on the world war in his different studies.

H. János Korompay doctor of the Hungarian Academy of Sciences, research advisor at the Institute for Literary Studies of the Hungarian Academy of Sciences. Main research area: János Arany philology, János Horváth's legacy, Hungarian–French relations in the nineteenth century. E-mail: korompayhj@gmail.com

Keywords: Third Reserve Infantry Regiment, Serbian and Russian front, front diary, correspondence, war and literature

Horváth János 1878-ban született Margittán, és 1897-ben érettségizett Körmöcbányán: a trianoni békeszerződés mind szülőhelyétől és testvéreitől, mind egykori iskolájától elszakította. 1897 és 1901 között magyar–francia szakon tanult a pesti bölcsészszakra, harmadéves korától az 1895-ben megalakult és a XX. századi értelmiség kiválóságait formáló Eötvös József Collegium tagja volt, az 1901–1902. tanévben pedig a párizsi École Normale Supérieure növendéke lehetett. 1903 és 1923 között, a Bartoniek Géza vezette Eötvös Collegium-i tanítás időszakában tanítványai, majd barátai és kollégái voltak többek között Kodály Zoltán, Pais Dezső és Szekfű Gyula.¹

¹ A hozzájuk írt levelek lelőhelye: az Eötvös Collegium archivuma, a Kodály Zoltán Emlékmúzeum és Archivum, az MTA Könyvtárának kéziratára (79/2002) és az Egyetemi Könyvtár kéziratára (G 628). Kapcsolatokról és barátságokról lásd *Pais* 1958. és *Irodalomismeret*, 2002/3–4. 73–78. o.; *Korompay Klára* 1986.; *Korompay H. J.* 2011a.; *Korompay H. J.* 2011b.

1909 végén jelent meg első, *Ady s a legújabb magyar lyra* című könyve, s a költő „kedves irodalomtörténetíró”-jának nevezte. 1911-ben részt vett az Irodalomtörténeti Társaság megalapításában, amelynek titkára lett. 1923-tól magyar irodalomtörténetet tanított a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1919), majd rendes (1931) tagjaként. Több ezer hallgatója volt, József Attilától és Szerb Antaltól Rónay Györgyig és Nemes Nagy Ágnesig. Eltávolított kollegái iránti szolidaritásból ment nyugdíjba 1948-ban; nem jelent meg a Kossuth-díj átvételén sem, amelyet lakására vittek el (1948). 1961-ben halt meg. Kodály ezt írta kondoleáló levelében: „munkáját igazán még csak ezután fogják megbecsülni”.² Életművét hat terjedelmes kötetben adta ki az Osiris Kiadó.

Horváth János életrajzának kevésbé ismert területe katonai pályafutása, részvétele az első világháborúban. Egyéves önkéntesi évét 1902 augusztusától 1903. szeptember végéig töltötte a debreceni cs. és kir. 39. gyalogezrednél; Nagyváradon tette le a német nyelvű tiszti vizsgát. Ezután két hadgyakorlaton vett részt: 1907 júliusában Kassán és 1909 nyarán Szarajevó mellett.

Önéletrajzi összefoglalása szerint „1914 augusztusától 1917 áprilisáig, mint hadnagy, majd főhadnagy, előbb szakasz-, aztán századparancsnok, részt vett a háborúban, a debreceni 3. népfelkelő gyalogezred kötelékében a szerbiai, montenegrói és oroszországi (volhyniai) harctéren.” Az utolsó, olaszországi hadszíntérre már nem kísérette századát, mert leszerelték, és katonai parancsra az Eötvös Collegiumba vonultatották be.

Kéziratai, közöttük harctéri naplói az MTA Könyvtárának Kézirattárában, egyéb világháborús dokumentumai a család tulajdonában találhatók. Fő forrásaink mindenekelőtt a naplók és a noteszek: 1) 1914. november 1.–1915. január 27.: folyamatos napló a szerb hadszínterről; 2) 1915. január 31.–1915. április 25.: feljegyzések, névlisták, szerb szójegyzékek; 3) 1915. augusztus 18-tól feljegyzések, kimutatások, névjegyzékek, szerb szavak; 4) 1915. április 30.–1916. szeptember 16.: folyamatos napló a szerb, majd az orosz hadszínterről; 5) 1916. április 9-től névlisták, foglalkozások, fegyverek; 6) 1916. május–augusztus: a feladatokkal kapcsolatos feljegyzések (Styr és Stochod); 7) 1916. szeptember 1-től kiegészítő feljegyzések; 8) 1916. szeptember 17.–1917. április 2.: folyamatos napló az orosz hadszínterről. Ezen kívül megmaradtak névsorok, katonai jelentések, utasítások, terepvázlatok, térképek, szótárjegyzékek, hivatalos iratok, a lövészárkokban szerkesztett *Neu-Casseli Tábori Hetilap* és a *Stochodi Oroszlán* példányai, a frontról írt és a katonáktól kapott akkori és későbbi levelek, fényképek és későbbi, már az egyetemi tanári időszakban írt harctéri igazolások. Ezeket egészítik ki az Eötvös Collegium-i tanításhoz kapcsolódó, valamint irodalomtörténeti és kritikai műveiben található, a világháborúra vagy annak következményeire vonatkozó megjegyzések.

Horváth János 1914. június 15-én tartotta eljegyzését Fest Erzsébettel, és július 20-án kapta meg behívójegyt. „Nekem, mozgósítás esetére személyre szóló behívót kell várnom” – írta Margittáról az Eötvös Collegium igazgatójának (1914. júl. 26.), akinek legjobb tudomása volt a behívott kollegistákról. A háborús veszteségek személyesen is sújtották Bartoniek Gézát: Emil fia 1915-ben elesett.

² Kodály Zoltán levele Horváth János özvegyéhez, 1961. március 11. In: Kodály Zoltán levelei. Budapest, Zeneműkiadó, 1982. 281. o. és *Irodalomismeret*, 2002/3–4. 81. o.

„Már az első, részleges mozgósítással bevonultam” – szölt Horváth János levele Pais Dezsőnek (1914. aug. 24.). „Egyelőre címem: Debrecen, 3. népfelk.[elő] gyalogezred, 2. pót század. [...] Társaság, folyóirat szünetel.” „Még Debreczenben” – írta Bartoniek Gézának (1914. szept. 3.), s így folytatta: „További rendeltetésünk felől teljes bizonytalanságban vagyunk. [...] A mi tábori századaink a szerb határon vannak; nem tudjuk, azok után megyünk-e majd, vagy felfelé. Akárhová visznek, készek vagyunk menni. Népfelkelőink igen érett, komoly, használható emberek; ha kiképzésükre kellő idő jut (a mi eddig a sok őrszolgálat miatt hiányzott), bátran elindulhatunk velök. [...] Hogy mikor lehet vége a háborúnak, nem is sejtjük, de én azt hiszem, hogy még a vége után is sokáig fegyverben maradunk. Ezt a tanévet rászántam.” Ő sem tudhatta, meddig tarthat majd ez a hadviselés, s azt sem, hogy milyen sorsa lesz 1918 őszén a hazatérő katonaságnak.

Szeptember 21-én parancsot kapott az első feladatra, egy híddőrségre: „Karczagon (helyesebben Apavárán) mindössze 4 napig voltam.” (Pais Dezsőnek, 1914. nov. 23.) Az Eötvös Collegium igazgatójának kérésére elküldte arcképes igazolványát, a következő megjegyzéssel: „érvényét csak meghosszabbítják 1915. okt. 31-ig; kérdés azonban, hogy »érvényben« lesz-e addig a tulajdonos is?” (1914. okt. 15.)

1914. október 19-én indultak Debrecenből; Horváth János az I. század 3. szakaszának parancsnoka volt. A szerbiai harctéren a következő nevezetesebb ütközetekben vettek részt: 1914. november 26–27.: a Kolubara torkolatánál; 1914. december 7–9.: Valjevó mellett; 1915. november 23–24.: Trebinjétől délre; 1915. december 3.: Tresnjevica ellen.

Az első időszakról ez szerepel naplójában: „Okt. 19. d.e. 11^h Indulás Debr.[ecen]ből. Okt. 20. este 7: érk.[ezés] Batajnicára.⁴ Okt. 21. r.[eggel] 6.: ind.[ulás] Batajnicáról, d.u. 5: érkezés Ašanjára. Okt. 21. d.u. 3–7: Obrežre. Okt. 24. r. 9–12: Vitojevcibe. – . – 1914. Vitojevci. Nov. 1–2. Erős lövöldözés Ny-ról (Sabac felől). Kivált éjjel. Nov. 3. (?) A tőlünk jobbra eső 32-eseket felváltotta a 67. menet[ész][őal]j. (19. pécsi ezred). Nov. 5. Érkeztek Vitojevcibe a 10. huszárok (Zágrábiak, 1 escadron. Jankovics kapitány). Nov. 7. Érkezett a 6. n[él]p[el]k.[elő] gy.[alog] e.[ezred] egy z[ász][őal]j-a (Zombor); aznap d.u. el is ment (Klenak felé). Ugyanakkor a 10. huszárok is elmentek, de estére visszajöttek. Nov. 7. Erős ágyutűz a DNy-ra eső szerb hegyekre. Nov. 8. d.u. A 10. huszárok elmentek. Nov. 9. Túlfelől a mieink egyre közelednek. Nov. 10. Már a mi 3. őrsünkkel szemben vannak huszárjaink. D.u. a ballon captif Vitojevci Ny. szélére jön. Nov. 11. reggel: tüzéség érk.[ezik] Klenakról 18-as ágyukkal (6. ezr.[ed] Komárom). – . – Nov. 14. reggel a szerbek kilakoltatása. Nov. 14. d.u. 2–½ 8: Vitojevciből Obrežen át Ašanjára. Nov. 15. reggel 7–d.u. 1: Ašanjáról Dečen át Dobanovciba. Itt van az egész ezred: Tamásy altábornagy. Nov. 16. délben találkoztam Kerekes kapitánnyal, Havassal. Nov. 17–20. feltűnő kevés ágyuszó. Nov. 19–20. Egy-egy kis hó. 20/21. éjjel: fagy. Nov. 21. Élénkebb ágyutűz hallatszik. Nov. 21. d.u. 1-kor riadó; 2-kor indulás; Szurcsin keleti kijáratánál pihenő, tábori őrsök felállítás (ágyutűz hallik Boljevci felől). Este ½ 7-kor indulás vissza Dobanovciba. Nov. 23. d.u. 3-kor ind.[ulás] Szurcsin–Jakovón át Boljevcibe. Érk.[ezés] 9-kor. – Boljevciben nincs járda. – Fenek kolostor felgyújtva.”

Horváth János így számol be Bartoniek Gézának 1914. október 28-án első, a viszonyokkal ismerkedő, egyszerre ironikus és megnyugtató levelében: „Igen jól érzem magam

³ Az idézetekben szereplő () mindig az eredeti kézirat, a [] viszont a szöveget közlő jele.

⁴ A helyneveket a kézirat szerint írjuk.

jelenlegi granicsár szerepemben. Nagyon érdekes, kellemes és egészséges szolgálat. Az ágyudörgés megszokott, kedves, lágy zene. Távcsó és pisztoly: leghívebb barát. Veszedelem nem nagy. A nappalok pompásak, nyugalmasak. Alkonyattal a lehetőségek gazdag sorozata kezdődik.” Pais Dezsőnek november 23-án tudósít: „Öt hét óta itt vagyok a déli harctéren, de csak a szélén. Nincs semmi bajom.”

A valódi háború azonban elkezdődik számukra is. „Nov. 25. Reggel 5-kor sorakozó; de aztán visszakozz. – Reggel ½ 8-kor riadó; dereglyéken át a zabreži zacskóba; ½ 9-kor szerb területen; a Száva szerb partján táboroztunk d.u. ½ 5-ig. Az egész ezred átjött. D.u. ½ 5-kor indulás; Zatrež keleti szélén egy üres házban a legénység berakta a hátbőröndöt, úgy mentünk tovább, a Száva partján, a Kolubara torkolatán innen vagy 2000^x-re. Ott kint éjszakáztunk. Még este megkaptuk a parancsot a másnapi támadásra: 1. és 4. század reggel 3^h 40-től 4^h-ig a Kolubara partján tüzelte, [?] – 2. és 3. sz. átkel a Kol. tulsó partjára; ezalatt a 104. Brigade Obrenovácnál, a hidon megy át. Nov. 26. reggel ½ 3-kor indulás; 4-kor a Kolubara partján tüzelés, azután vissza a Száva partjára. De a 2. század átkelése nem sikerült, súlyos veszteségei voltak, megsebesült Erdélyi, Parecz, Króh had[na]ly. – Később virradatkor új parancs: ?? századok a Kolubara partján tüzelnek; 1. század tartalék (roham reánk, hátulról, saját csapataink részéről). Nov. 26. egész nap tartalékban; d.u. 4 óra tájban: 1. és 3. század előőrsöket állít a Kolub[ara]. partján, a többi bevonul készültségnek oda, ahol megháltunk volt. Mi (1. század): előőr, a Kolub.[ara] balpartján, torkolatától kezdve befelé vagy 1500^x vonalban. Egész éjjel nyugtalanító tüzelések; a főőr keresztútban, a folyó kanyarulatai miatt; sokan azt hiszik, hogy szerbek lőnek ezen a parton. – Az 1. század vesztesége aránylag kevés, az én szakaszom 2–3 ember; éjjel megint 3 ember sebesült meg. A 2. századnak több mint fele elesett, vagy sebesült. Nov. 27. reggel 8-kor parancs, hogy átveszem a 2. század parancsnokságát. A főörstől bementem a z[ász][l]óal]j. készültség telepére. Nov. 28. este 6-tól nov. 29. regg.[el] 3-ig: Zatrež, Obrenovac-Novozeno-n át Stabline állomásra; ott aludtunk, onnan nov. 29. regg.[el] 8-kor Lisopoljén át a Lukavica-híd mellé; ott éjszakáztunk. Z[ász][l]óal]j-unk a 29. Inf.[anterie] Tr.[uppen] Div.[ivision] tartaléka (Polesenski tábornok). Nov. 30. reggel 5-kor: 2. és 3. század a 94. gy.[alog] ezredhez beosztva, átkel a Lukavicán s annak jobb partján északra vonul a Δ 180-nal egy magasságba, Major Kellernél jelentkezőnk. Mindjárt beküldenek a fedezékre; a 2. és 3. század közt egy 94-es század. Én a 94/16. sz.-tól jobbra, a 94/15. sz.-ot váltottam fel (reggel ½ 10.kor); csakhamar jelentik a 94-es patrouille-ok, hogy a szerbek a hegyről (Δ 180) elvonultak. Délben parancs, hogy 2. és 3. sz. Konatice templomához vonuljon be; a 94-esek és más csapatok ellepik a Δ 180-as hegyet. Nov. 30. d.u. az egész ezred Konaticén. Éjjel egy sütőházban aludtam, nov. 25. óta először fedél alatt. Dec. 1. d.u. 3 az ezred átmege Stekičevićre, mint hadtest tartalék. Századom Konaticén marad, hogy a d.e. a harctéren összegyűjtött szerelvényeket rendezze, őrizze, számba vegye és Obrenovacra továbbítsa. Dec. 2. századommal Konaticén. Gyönyörű napfényes idő. Foglyok. Szerelvények számbavétele.”

Erről a következő, az ütközet méreteit jellemző jelentés született:

„A M. Kir. 3. népfelk.[elő] gy.[alog] ezred Parancsnokságának, Stekičević Konatice, 2. December 1914. 2 nachm.[ittag]

Jelentem, hogy a konaticsei templom mellett felhalmozott s a falu határában több helyen együvé hordott felszerelés a következőképen oszlik meg:

Saját fegyver:	1948 drb.;	szerb fegyver:	2087 drb.
” töltény:	150 rakasz,	” töltény	98 rakasz.
” tölténytáska:	1325 drb.,	” tölténytáska:	1115 drb.
” gépfegyvertöltény	11 ládika;	----	
” zárdugattyu	30 drb.;	szerb zárdugattyu	95 drb.
” szurony	512 ”	” szurony	871 ”
” hátbőrönd	1776 drb.	----	
” sátorlap	912 ”	----	
” pokróc	336 ”	szerb pokróc	120 drb.
” bakkancs	437 pár		
” könnyű cipő	98 ”	----	

s ezenkívül még szíjjak, tarisznnyák.

Ez anyagnak egy nagy része (majdnem fele) még nincs benn a templom mellett, hanem a falu kívül messze, ahol a 3. z[ászl][óal]j. tegnap otthagya. Bent a faluban is több házban talállok összehordott szerelvényeket, s folyvást szállítom be a templomhoz.

Obrenovac felé eddig csak 700 fegyvert és 20 rakasz töltényt tudtam továbbítani, mert üres szekér alig érkezik. A fogva tartott férfiak száma: 220; ebből katona csak 37.

Überbringer: Tóth András tizedes

Dr Horváth János
hadnagy”

A harctéri napló így folytatódik: „Dec. 2. este ½ 8: távirati parancs a Korps-Kommandótól, hogy »ha van még egy század Konaticében a 3. népfelk[elő]. ezredtől, az vonuljon be Meljákon át az ezredéhez«. (Megelőzőleg d.u. 2-kor már jelentést küldtem Stekičevićre az ezredhez, de már nem volt ott. Este 7-kor pedig táviratot adtam fel Obrenovára az Etappen-Stat. Comm.[and]hoz, hogy a szerelvények s foglyok további őriztetése iránt intézkedjék.) Dec. 2. Korps Komm.[and] távirat. »Nummer: 35 Klasse S.«; feladva 6⁴⁵ Obrenovac; érk. este 8-kor. Dec. 3. reggel az obrenováci Etap.[en] St.[at] Comm.[and]tól válasz: a foglyokat 10 emberrel kísértessem be; lőszerek őrzésére később intézkedik. Lőszereket átadni Ferenczi Sándor csendőrmesternek (23. portyázó különítmény). A foglyokat Ursz György tiz.[edes]re bízam (vele 10 ember). Századommal ½ 7-kor elindultam át Meljáknak, (Stekičevićig egy volt szerb zsandár: Miljén Tritics vezetett). Meljákon át este 7-kor értem utól az ezredet, Rušanj-ban. Dec. 4. d.e. 10. d.u. 4ig: Resniken, Dedinjén át Belgrádba. Éjszaka a kaszárnya istállójában. Este riadó (?). Dec. 5. d.u. 2. ind.[ulás] Mizigevo felé, de visszatértettek s tovább este 10-ig Zarkovora. Dec. 6. regg. 4–este 5-ig: Obrenovára. Ott vonatba. Dec. 7. reggel 4-kor érk.[ezés] Valjevoba (csak 1., 2. sz.). Dec. 7. r. 8-kor Valjevotól északnyug.ra a Pulv.[er] M[a]gl[a]z.[in] mellé táborba (Corps Renan[?]). Estére be a kiürített P.[ulver] M.[agazin]ba, árkok ásása után. Lassú tüzérségi harc kezdődik s dec. 9. r. fokozatosan erősödve gyalogs. tűzbe megy át. 1. sz[ázad] az árokban, 2. sz[ázad] tartalék, mi a P.[ulver] M.[agazin]ban. 1 óra tájban shrapnelt kapunk; a 2. sz[ázad]ban egy sebesülés (Bényei). 2 órakor visszavonulás megkezdése É.nak, vagy 20 km-re Valjevótól. Este 10-kor táborba szállás.”

Megmaradt az a levélváltás, amelyben Horváth János szomszéd tisztársától kért információt (s ami jól jellemzi az előzetes felkészítés hiányát):

„Valjevo. Mit tudsz az ellenségről? Melyik világtáj felől várható? Frontod merre van? Szerelvény bent van-e? Általában miféle rendeltetéssel vagyunk itt? (Tartalék?)

Dec. 8. d.u. ½ 2

Horváth”

A válasz: „ad 1. semmit. 2. délkeletről. 3. délkeletnek. 4. igen, emberek fekszennek, pipálnak a beosztásban. 5. hadtest tartalék. Sánta f[ő]h[a]d[na]ly”.

Horváth János elvette Az *Est* 1915. január 20-i számában megjelent „104-ik veszteségi lajstrom”-ot, amely a megsebesült, az elesett és a hadifogságba jutott magyar tisztek listáját tartalmazta, aláhúzva az ezredében szereplőket. Lapszéli jegyzete: „3. ezs. 20. A Kolubara melletti és Valjevói veszteség” (megsebesült 14, meghalt 1, fogságba esett 5). Ezt egészíti ki egy másik, 1914. dec. 14-én kelt hivatalos sajtójelentés a szerb harcterréről: „A Drinától délkeleti irányban indított offenzívánk Valjevótól délkeletre nagy tulerőben levő ellenségre talált. Ez nemcsak offenzívánk feladását, hanem azt is okozta, hogy sok hét óta hősiezen, de nagy veszteségek mellett szívós harcokat vívó csapatainknak meszebbre kellett visszavonulniok. Ezzel szemben áll Belgrád bevétele.”

A visszavonulást így rögzítette a harctéri napló: „Dec. 10. tovább északra Bornjakig. Dec. 11. tovább északra Sabac közelében (r.[eggel] 3–d.u. 5). Dec. 12. tovább északra Sabacon át, d.u. ½ 2-re magyar parton. (Mióta Obrenovácon vonatra ültünk, a század konyhája, s a train nem volt velünk.) Klenak és Platicevo közt erdőben táborozás. Dec. 13. Platicevo-Nikincin át Budjanovcira. Dec. 14. Tovább Rumára (½ 12). Dec. 15–16. Rumán (mennydörgés). Sánta f[ő]h[a]d[na]ly. Dec. 17. r.[eggel] 6–este 5-ig: Budjanovci-Nikincin át Platicevoba. Dec. 18. d.e. 11–d.u. 1-ig a 2. századdal Hrtkovciba partvédelemre.”

Erről a következő dokumentum maradt fenn: „Telefonjelentés. Hrtkovci, 1914. dec. 19. d.u. 6. Dandárparancsnokságnak. A 3. népfelkelő gyalogezred 2. százada a Szávapartot Jaraktól Hrtovciig és Hrtkovcitól délre a 80-as magassági pontig biztosítja tábori őrsökkel. A főőrs Hrtkovci déli kijáratánál tartózkodik. A helyzet az egész vonalon nyugodt; szerb részről a mozgolódásnak semmi nyoma sem észlelhető. Dr Horváth János hadnagy.”

A napló így folytatódik: „Dec. 20. d.u. 6-ra felváltott bennünket az 5/2 hadtápsz[áz]l[ő]al[j]. Dec. 21. r.[eggel] 7–11. Klenakra. Ott még d.u. felállítottam a táb[ori] őrsöket. (Postaszám: 151). Dec. 22. Változtatás az Abschnitten. Dec. 24. Délben felváltott a 8. hadtápezred (Lugosról). D.u. 3-kor vonattal (!) Nikincibe (félóra). – Itt kaptunk új tiszteket; a 2. sz[ázad]-hoz, Klein, Aubermann, Döme, Birkner. Később, jan. 5 (?) jött Tabakovich főh[a]d[na]ly. átvette tőlem a sz[ázad]par[ancsok]ságot.

1915. Jan. 17.: csomagot kaptam hazulról. Jan. 18–19.: hó. – Jan. 19.: Platicevón a 4. sz[ázad]dal együtt, »műszaki munkák« végzésére. Jan. 26.: Hrtkovciban a »támpont« megsemmisítése. Jan. 27. este tudtam meg Annus leveléből, hogy Ákos már dec. 25-én orosz fogságban volt” (azaz egyik sógornője írta meg, hogy öccse fogságba esett).

Az 1914-es eseményeket az 1914. november 27. és 1915. január 5. közötti részleteiből beszámoló egészíti ki, és az az összefoglalás, amely Bartoniek Gézának tudósított december 23-án: „Folyvást bolygunk, mint a cigányok, szinte az érthetlenségig. Ide, a magyar Szávapart egyik legtöbbet szenvedett, összevissza ágyuzott, lakatlan községébe úgy jöttünk, hogy állandóbban itt maradunk partbiztosításra. Harmadnapja vagyunk itt, de már holnap beljebb megyünk egy pár faluval, ÉK. felé. Pedig jó lett volna egy kicsit megpihenni. Nagyon megviselte az ezredet a szerbiai 3 hét. Veszteségeink nagyok voltak;

sokat koplaltunk, fáradtunk; sohasem vetkeztünk le, kint éjszakáztunk. Alig van köztünk egészséges ember. Magam is csódot mondtam: erősen meg vagyok hűlve s hasmenésem van, mint majd mindenkinek. De a szolgálatot tudom teljesíteni, s ha egy pár napi nyugalmas, rendesebb élethez juthatunk, hamarosan rendbe jövök. Azt hittem, itt már elérkezett ez a kedvező időpont, de csalódtam. Harmadnapja hogy itt vagyok, de már két féle parancs szerint állítottam fel őrseimet a parton, a mi ilyen náthás embernek, ily annyira szeles időben, s olyan hosszú partvonalon elég nagy zaklatás. Most kezdtem volna már fáradalmaim gyümölcsét, a jó lelkiismerettel való pihenést élvezni, s most megint odébb állunk, fogalmam sincs róla milyen feladattal.

Fogalmam általában nem sok dologról van, legkevesebb a szerbiai visszavonulásról, ami tagadhatatlanul csüggesztőleg hat rám. Még azt sem tudom biztosan, kiűritettük-e Belgrádot is?

Általában *felháborító* dolog, amit a katonai posta művel, illetőleg nem művel. Egy teljes hónapja nem kapunk postát! [...] Hát ha az ember annyit kínlódik és vergődik oda-adással és zúgolódás nélkül, annyit elvárhatna legalább, hogy ne szakítsák el végkép az otthoniaktól. Azt értem, hogy Szerbia belsejében nem jöhetett utánunk. De már két hete magyar földön vagyunk!”

1915. január 23-án az Irodalomtörténeti Társaság válaszmányi ülésén „Baros Gyula bemutatja Horváth János titkár levelét ki szíves üdvözetét küldi a harcterről. A válaszmány szívből viszonzozza az üdvözetet.”⁵ A déli harcterről Kodály Zoltánnak küldött levélben többek között ez állt 1915. március 24-én: „Itt minden tiszt cenzora a maga legénységének, s a saját levelének.” Ez a feladat azonban, az ellenőrzés kötelessége mellett, kapcsolatban állott azzal a munkával, amelyet Horváth János egész életében folytatott: érdekelt az az írástudás, amellyel bihari katonái rendelkeztek, főképpen azért, mert nyelvük és formulakincsük az ő világuk, kötődéseik és értékrendjük megismerésének eszköze volt. Erről tanúskodik az a levél is, amelyet a könyveket neki rendszeresen küldő Szekfű Gyulának írt 1915. április 18-án: „Tudod-e, hogy nagy kedvem volna még eféléket olvasni: háboru, modern történet, politika, utazások, »népisme«”, azaz antropológia. Kezdte betűhíven lemásolni az érdekesebbnek talált levélrészleteket, s így egy 25 darabból álló gyűjteményt állított össze. Különösen fontosnak találta a versben írt leveleket vagy levélkezdeteket, amelyekből néhányat idézünk:

Makai Péter (1915. márc. 3.):

Ugyan édes szívem, drága feleségem
Mit nem engedel meg ha lehetne nékem
Hogy ne tőrnéd magad épen úgy annyira.
Hiszen tudom, hogy hagyta oly sok bajba
Istenem istenem ugyan mit is tettem
Hogy a te sziveden oly sebet ejtettem.
Nekem volt reményem benned édes szívem
Hogy megengedsz te nékem ha nem is jót tettem.
Voltam már én jó is, hiszem hogy leszek is
Ha te édes szívem bennem nem bízol is.

⁵ *Irodalomtörténet*, 1915. 56. o.

Bánatos szívemmel sajnállak tégedet
és sajnálom kedves árva gyermekinket. [...]
Nem írok már többet levelemet zárom
Csókollak óh sokszor fájós szívű párom.

Győri Imre (1915. ápr. 13.):

Kedves feleségemnek. Emlék a messze távolból.
Nagy messzeségben járok kelek
Biztonságot itten nem is lelek.
Ezért emlékül küldök egy arcképet
Ha a sors kiragad közületek, ezen képet ne feledjétek.

Bagoly László (1915. máj. 4.): „Indítom levelem szép magyar hazámba Szeretett hitvesem egyetlen gyermekem szomoru szívetek vigasztalására légyetek nyugotak édes otthonodba mint én vagyok it ez idegen honba hiába bánkódunk nem segít az rajtunk csak az egy jó isten gondoskodik rólunk”; a többi prózában folytatva. Péter Sándor (1915. máj. 4.): „Ezen levelem hozád elbocsátom szerető szívedet feledni nem tudom bár mere gondolok te vagy az eszembe isten tűgya mikor borúlsz szerető keblemre búbanatos szíved szerető szívembe vigasztalást lelne”; a többi prózában folytatva.

Horváth János összehasonlításai szerint „a legrégebbi formula” ebben a levélben található: „Kedves feleségem tudósítlak sorsom és állapotom felől hogy egységem hála istenek jó van mejhez hasonlót kívánok mindnjáratoknak”. Gyakori kezdet – teszi hozzá – „Indulj meg ceruzám egy levelet írni, az én kedves családomat rólam értesíteni.” Gyűjtését kiegészítette a számára ismeretlen szavakkal; erre tisztí legénye is szolgált példával: „»A szappant majd kiköcsölte a gyerek« (szappanfőzés; bottal kavargatta. Károly mondta).” A majdani nyelvészprofesszor Pais Dezső levelére pedig így reagált a Homéroszt idéző Eötvös Collegium-i tanár: „Idézeted (»H.[unnia] nyög letiporva«) ódon irodalmi fájdalmakat ébresztett fel bennem; ma éjjel nem fogok tudni aludni. Különben most jól vagyok s pihenek. Meddig? – az istenek térdén fekszik.” (1915. febr. 17.)

Petőfi *Arany Jánoshoz* írt versét idézve, Horváth János ezt írta Kodály Zoltánnak: „járőrparancsnok vagyok, s így ugyanazt folytatom, amit otthon nem egészen dicstelenül kezdék: megállapítom s jelentem az ellenség hadállásait, – míg véletlenül le nem lőnek; elfogatni azonban nem engedem magam.” (1915. márc. 24.) Ez az irodalmi, a *Nyugattal* kapcsolatos vitákra való utalás azzal az elhatározással zárult, amely összefügghetett a Kolubara melletti és a valjevói ütközet veszteségeivel és Ákos öccse korai fogságba esésével (aki csak nyolc év múlva szabadult).

Horváth János gondolkodásának s így levelezésének egyik fő tárgya a katonatársai sorsával és a halállal való állandó szembenézés. „Mást mindig többre becsül az ember magánál, ha az a más nehéz helyzetben van, vagy már megtette azt, amit én még nem. Az elesetteket, s az északi téli harcok szenvedőit sajnálom, becsülöm, tisztetem én is. [Szekfű Gyulának a levélhez írt megjegyzése: „most még Szerbiában van?”] De ha én el talál- nek esni, egy mákszemnyivel sem tisztelném jobban magamat. Meg is tiltom, hogy – ha ez csakugyan megtörténne – hősnek tegyetek meg. Csak annyit mondjatok, hogy »Kár, hogy olyan korán elhalálozott szegény.« De sirassátok a nőket és holtig sajnáljátok, mert azokat többet semmi meg nem vigasztalja” [Szekfű: „Ugy látszik, meg akar házasodni.”] (Szekfű Gyulának, 1915. márc. 29.). Leendő feleségével folytatott levelezése, Horváth János akkori kívánságának megfelelően, nem maradt meg.

Nikinci, 1915. február 6. Horváth János középen

1915. június 16-án meghalt egyik nővére, Ilka. A temetésre utazásról a következő feljegyzéseket találjuk: „Jún. 19. du. 3-kor indultam kocsival Ašanjáról; este 11-kor vonattal Ó-Pármáról; 20. déli 12 – este 9³⁵ Bp.; 21. délben Margitta (Keresztúrtól gyalog); 24. reggel 5: ind.[ulás] Margittáról, este 11-kor N[agy]váradról; 25. de. 9–du. 2⁴⁵ Bp.; 26. reggel 3.: Ašanjára érke.”

Horváth János 1915. november 14-én az 1. század parancsnokságát vette át. A montenegrói harcokból a következőt emeljük ki. „III/12. Népf[el]k.[elő] Z[ász]l[óal]j. Parancsnokságnak. Han Trebinjétől délre 3 km. 1915. nov. 24. dut. 4⁴⁵. Az imént érkezett rendelkezésre vonatkozólag jelentem: Tegnap dut. kapott parancsom értelmében a 6/II. Jagdkommandót, mely Han Trebinjétől délre mintegy 3 km.-re ellenséges erőkkel áll szemközt s nem tud előre jutni, Trešnjevica faluig előbbre kell vinnem. Ez az ellenséges vonal a Han Trebinje-től délnyugatra vezető utat tartja elzárva egy hegygerincen, mintegy 2000^x szélességben, a »Qu. Trešnjevica Vrelo«-tól északra, körülbelül 2000^x-nyire, ahol az említett útnak nyugat felé erős kiszögellése van. Arcvonala északnak néz, erejéről megbízható adataim nincsenek. Ma reggel óta állandó támadásban vagyok s az ellenséget jobb szárnya felől megkerülve, sikerült két hegyháttal balra szorítanom. Ezzel egyidejű frontális támadásom azonban eddig nem vezetett eredményre. Az én támadásom tehát végeredményben a Trešnjevica Vrelo-tól nyugatra fekvő magaslat birtokát is célozza, s így azt hiszem, a támadás folytatásával a most kapott rendelkezésnek is elegendő teszek.”

Horváth János 25 évvel később, 1940-ben harctéri feljegyzései és jelentésmásolatai alapján a következőképpen igazolta Svastits Géza, akkor tart. hadapródmester világháborús szolgálatát: „1915 nov. 23–24-én már derekasán kivette részét egy kisebbszerű ütközetből, melyet bizonyos külön feladattal megbízott századom Sjenicától délre, a Han

Trebinje és Tresnjevic közötti úton előnyomulva volt kénytelen megvívni. (L. Specialkarte 33. XXII). Nem sokkal utóbb, dec. 3-án, nagyobb kötelékben Tresnjevica felé nyomulva tovább, Svastits Géza maga kérte, hogy a támadásra szánt rajvonalak legelésejéhez osszam be, s e rajvonalat előre is vitte megállás nélkül a megparancsolt határig, holott az ellenséges tűznek leginkább az ő vonala volt kitéve. Ezért másnap kitüntetésre terjesztettem fel.” Ehhez hasonlóan 1942-ben Katz Ignác volt népfelkelő állandó tűzvonalbéli szolgálatát igazolta: ő „az 1915 dec. 3-i, Tresnjevica elleni támadás alkalmával önként jelentkezett abba a rajvonalba, amelynek elsőül kellett benyomulnia az említett községbe.”

1916. január 1-jén Bijelopoljén állomásoztak; innen őrizték Kruševo környékét. Ebből az időből való Pais Dezsőnek írt levele: „Irtam is; igaz, hogy jó rég; de meg katonaembertől a nem-írást nem szabad benne rejlő okokra visszavezetni. A körülmények, barátom, a »környűállások«, itt a szó valódi értelmében fontos befolyást gyakorolnak az egyéni elhatározásra. Hál’ Istennek, jól vagyok, bár Montenegróban. Tudnék jobbat is. Szabadság reményével több ízben is kecsegtettek, mindannyiszor megcsalódtam: »Csak maradj magadnak« – most már nem várok semmit. Megyek beljebb a hegyek közé. Ma még fedél alatt vagyok, holnap talán már kint leszek.” (1916. jan. 7.) A „környűállások” szó Kisfaludy Sándor: *Tátikáját* idézi: „De semmi sincs hatalmában / Az embernek egészen; / Idő, hely és környűállás / Könnyen fordítást téssen”, a „Csak maradj magadnak” pedig Csokonai *A Reményhez* című versét.

Január 18-án kezdték meg a menetelést Sarajevo irányába, Pleolje, Plješ, Metaljka érintésével (a 25-i bejegyzés szerint „Tegnap menetünk legalább 38 km. – Sarajevo ide még 117 km.”). A további útvonal: Čajnica, Goražde, Prača és Pale; Bosznia-Hercegovina fővárosába január 29-én érkeztek meg. A 3. népfelkelő gyalogezredet a következő hónap elején irányították át az orosz frontra: február 6-án Nuštaron át (febr. 7.); Vincovcitol vonattal (febr. 10.); Budapest–Hatvan–Miskolc–Kassa vonalon (febr. 11.); Orló–Tarnow (febr. 12.) és Goloby–Bruchowice–Mielnica érintésével (febr. 16.) A Szekfünek szóló levél szerint február 17-én érkeztek meg: „Wolhyniában, a front mögött elég távol »pihenek«.”

Horváth János második szabadságát 1916. február végétől tolthette otthon: 28-án indult, és másnap már Pesten volt; „Bpestre elég silány állapotban (sárgaság) érkeztem meg, s ott töltött rövid időmet doktorjárás és bevásárlások között kellett megosztanom” – írta Pais Dezsőnek (1916. márc. 1.). Ugyanaznap délelőtt 11-kor az Eötvös Collegium tanári karával találkozott; 2-án reggel menyasszonyával Margittára utazott, ahol két hetet töltött. 18-án este indult vissza Pestről a frontra, harctéri naplója szerint „Oderberg–Delica–Lublin–Kowel–Maniewiczén át az ezredhez Wolcuk melletti erdőbe”.

Április 4-én megkapta a Signum Laudis bronz fokozatát. 19-én írt levelében megköszönte Szekfü *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczi?* című könyvét: „Kedvesebb ajándék nem jöhetett volna most nekem.” (Horváth János jelentős szerepet vállalt történész barátja *A száműzött Rákóczi* című művének stilizálásában és a mű megjelenése utáni országos vitában.⁶)

Egyik bátyjával, Horváth Mihállyal, aki káplári fokozattal volt szakaszvezető a 7. huszárezrednél, rendszeresen levelezett. 1916. május 26-án írta neki: „Az a kisebbszerű

⁶ Lásd erről: Dénes Iván Zoltán: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfü Gyula pályafordulója. Budapest, 1976.; Lackó Miklós: Korszellem és tudomány. Budapest, 1988.

lövöldözés, amit hallottál, minálunk volt. Alig 15 km-re voltam előtted, amikor Dolžicén voltál.”

A június 18-i naplóbeli bejegyzés szerint az ezred hadosztálytartalék volt. Július 8-án elfoglalták a Stochod melletti állást, s az állóharcok különösen nyár közepétől váltak élénkké. „Majdnem egy hónapon át igen exponált helyen voltunk. Az ottani harcokról szinte naponként olvashattál; nekem is kijutott belőle. Hál’ Istennek, semmi bajom. Most pihenünk egy pár nap óta; persze, a pihenést bármikor megzavarhatja valami váratlan (azazhogy folyvást várt) eset. Egy hónap múlva járna nekem a szabadság, de abból már aligha lesz valami akkorára. Majd talán októberben, – ha élünk.” (Pais Dezsőnek, 1916. aug. 21.)

Erre az időszakra emlékezett vissza Tóth Lajos, akkor szakaszvezető őrmester, 1940-ben Horváth Jánoshoz írt levelében: „a Stohodi állásunkban, mikor Turbius szakaszvezetőt átvezényelték hozzánk, és a főhadnagy úr parancsára, az én kis lakásomat átkelet adni Turbiusnak, és nekem a főhadnagy úré melet jelölt ki lakást, meg történt a csere és 5 perc múlva, Turbius sz[a]k[asz]v[e]z[e]tőt, és két társát, az én volt lakásomba, egy gránát széttépte; ez nemvolt újság nálunk ugyan abban az időben, de az én lelkemet, igen különös érzés töltötte el akkor is, és azóta sokszor, sok felejthetetlen emlék él lelkemben, ami méltóságos uram parancsnoki jó szívére emlékeztet.” Az említett eset a harctéri napló szerint 1916. július 29-én történt.

Horváth János 1940-ben Svastits Géza frontszolgálatát igazolva, kitért a Stochod-parti ütközetekre is: „Ezek közül kiemelem az 1916 júl.-augusztusi harcokat, melyekben Svastits részvételére vonatkozólag egy kitüntetési felterjesztéséből a következőket idézhetem: »Kérem kitüntetésre felterjeszteni Svastits Géza zászlóst, azon szakasznak a parancsnokát, mely a júl. 29-én d.e. 11-kor történt ellenséges átkelési kísérlet alkalmával egész zászlóaljunkból egyedül volt abban a helyzetben, hogy puskatűzzel oldalazva zárharhatta, s részben akadályozhatta meg nagyobb orosz tömegek átözönlését. Mikor pedig századom a z[ászló]l[j.] jobb szárnya mögé került tartalékba, ugyancsak ő vezette be aug. 8. és 9-én, két ízben is, nehéz ágyútűzön át, szakaszát a Pitkó-századhoz, melyek actióiban a legveszélyeztetettebb jobbszárnynon eredményesen vett részt.«”

1916. augusztus 17-én Horváth János a következő jelentést fogalmazta meg: „legutóbbi állásunkban a következők tüntették ki magukat:

1) *Katz Mózes* népfelkelő, telefonista. F. hó 9.-én, miután az egész nap tartó ágyutűzben több ízben szétszakadt telefonvezetékét újra és újra összekötötte, dut. 4 óra tájban a legnagyobb ágyutűzben újból megindult a vezetékek helyrehozására, s ekkor, gránáttól találva, elesett.

2) *Bereczky Mihály* őrvezető, telefonista. Ugyanazon alkalommal Katz Mózesrel mindenkor együttjárt, s ugyanazon gránátlövéstől, mely Katzot szétvágta, ő megsebesült.

3) *Galbács István* népfelkelő. Ugyanazon napon, miután a telefonkapcsolatot helyreállítani lehetetlen volt, ő, mint küldönc, heves ágyutűzben tartotta fent az összeköttetést az akkor tartalékban levő 1. század, s a támadást váró 2. század között.

Mindezeket, mint a kötelességteljesítésnek, önfeláldozó szolgálati buzgalomnak és példás bátorságnak mintaképeit, kérem megfelelő kitüntetésre felterjeszteni.”

Horváth János élete végén, 1960-ban még elbeszélte azt a rohamot, amelyet századával az 1916. szeptember 7-re virradó éjszaka hajtottak végre. Pais Dezső kérésére Korompay Bertalan ezt le is írta, a következőképpen: „Éjjel 1 után felmásktak a Sztohod egyik erén

át gázolva a túlsó partra. A szigetet kellett volna megtisztogatni. De Horváth János tudta, hogy ott nincs semmi (járőreitől). Csak feküdtek és egyszerre elkezdtek kiabálni (mintha roham lenne). Horváth János mellett feküdt a dobosa. Lapátolta eléje a sáncot. Egyszer valami kopogott a lapáton; alighanem egy ellenséges golyó, mely talán őt találta volna el. Mikor az orosz meghallotta a kiáltozást, hevesen kezdett tüzelni. Egy emberét el is találta. Aztán a szomszéd csehek lődöztek rájuk, pedig ki volt adva a parancs, hogy a szomszéd egységek ne tegyenek semmit. Horváth János emberei közül néhányan beugráltak a csehek állásaiba és összeverték a cseheket. Később panaszkodtak, de ők azt üzenték: örüljenek, hogy csak annyit kaptak. Horváth János százada pedig ezreddicséretet kapott és példaképp állították oda. – Évtizedek múlva Szentiványi százados még emlékezett erre a »civil« históriára (a rohammal).” A Stochod szigetének az öregkorban az emlékezés humorával emlegetett látszólagos ostroma annak példája, hogy az ésszerűtlen parancsból hogyan válhatott azt felülbíráló és mégis kitüntetést érdemlő végrehajtás (amely az abban résztvevőket még kései harcéri igazolásukban is érdemes tetteként idézte).

Az állandó ágyúzás és bizonytalanság okozta tehetetlenség szülhette azt a Kodály Zoltánhoz írt levelet, amely a kiábrándultság lélektani mélypontját jelentette az egykori dokumentumok szerint: „S általában semmi sem [érdekel]. Még az sem, mikor lesz vége a háborúnak. Akkorára úgyis elfelejtem még az írást is, melyet egyébként is különös nagy bolondságnak tartok. Egy nagy és tiszteletre méltó dolog van a világon; és ez, barátom, az ágyu. Az ember azonban szájalmas féreg.” (1916. okt. 28.)

Az írás azonban, a mindennapos naplón és a leveleken kívül, mégis újabb műfajjal bővült: „1916. XI. 4. Gyönyörű napos idő. Orosz és saját repülő. Ágyúzás, különösen b.[alról] közelebb; távol j.[obbról] is erősen. A *St.[ochodi] O.[roszlán]* készül.” Az 1916. szeptember 24-én, a korábbi *Neu-Casseli Tábori Hetilap* után indult, kézzel írt és sokszorosított újságban (amely vicclapnak, később switzlapnak, majd férclapnak nevezte önmagát, és előbb 10, majd 20 fillérbe került), a következő, a civil sajtóból ismert, de itt abszurd humorrá váló lehetőséget közölték: „Előfizetés 1 évre 24 K. ½ é. 12 K. 1 óra 2 K. Megjelenik minden vasárnap.” Horváth János egyik szerzője volt ennek a (többnyire névtelen írásokat közlő) tábori lapnak.

1916. október 4. és november 9. között neki kellett a zászlóaljparancsnoki teendőket ellátnia.

Az 1916 szeptemberében esedékes hazamenetel novemberre tolódott: „XI/10.–XII/18. szabadságon [Bpestre érkezik. XI/12. vasárnap del. Margittára indulás Ellával XI/19. reggel, Székelyhídról kocsin Margittára érkezünk XI. 20. dut. 2^hkor. – Margit [Horváth János húga] esküvője XI/25. Vissza Pestre XII/7. csütörtökön. Pestről ind. XII/16. dut. 2²²; este, éjjel Bécsben Szekfűnél; érkezés]. az útk.[öző] vonathoz XII/18. hétfőn dut. 3¹⁵. Ott Petrynél hálтам. Gyenge havazás. XII/19. r.[eggel] 8^hkor ki a vonalba, jelentkezés a z[ász][óal]jnál.” – „XII/31. Dél. nálam Petry, Svastits. Egy-két ágyulövés j.[obbról,] b.[alról] Este a szokottnál több puskázás j.[obbról] Olvadás, nagy pelyhű hó. Pezsgő. Sokáig fent vagyok (újság, levél); éjféltájban megvizsgálom az őrköt.” Szekfű Gyulának ekkor, 1916 szilveszterén ezt írta: „A mostan folyó világháboru egyetlen igazi nagy költője szegény öreg Vörösmarty Mihály (48/49 után). Olvasd! Kár, hogy nem hoztam el. – Másfelől pedig egy [Horatius] Flaccus is jó lett volna. »Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remény!« [Az emberek]”

*A Stochod mellett, 1916. október 15. Horváth János (balról a második)
és a századparancsnokok*

Firtos Ferenc, aki magyar-latin szakos Eötvös-kollégista volt, s akit Horváth János 1912. június 10-én kelt tanári jelentésében így jellemzett: „páratlan szorgalmával tűnik ki s igen alkalmas oly munkára, mely türelmet és kitartást igényel”, s akinek *A Faun sikerének lélektana* című munkáját az Irodalomtörténeti Társaság folyóiratában, az *Irodalomtörténet*ben ismertette,⁷ 1917. június 17-én írt levelében megemlíti „egy apró kis cik-kecskét, amely egy bizonyos Horváth Jánosról szólott, aki katonái részére 10 példányt rendelt Gyóni verseiből, érdekes világot vetve arra, hogy hogy’ hozta a kritikust a háboru az elméleti értékelésből a praxis, a gyakorlati alkalmazás felé.” Firtos Ferenc repülőként szolgált, s egy hónappal az idézett levél után lelőtték.

Az irodalom valósággá vált. Horváth János *A vén cigányt* saját helyzetükre vonatkoztatva: „Sajnos, nem lehet egyszerűen annyit mondani, hogy »Hadd forogjon keserű levében«, mert mi is forgunk benne, vagy mi vagyunk a keserű, amiben forog. De azért Vörösmartyt egyébként is ajánlom. A világháborúnak ő a legnagyobb költője (1. utolsó verseit); tán még Gyóninál is nagyobb (!). De a korábbi versei közt is van idevágó (Az emberek).” (Pais Dezsőnek, 1917. febr. 19.)

Kodálynak írt levelében (1917. jan. 23.) kedves költője születésének 100. évfordulójára emlékezett: „Arany Jánosról kik fognak szólni? Én szerettem volna (életemben először s talán egyetlen egyszer nyilvánosan), de úgy látszik, nekem már – kuss az irodalomtól. Az Istenek szerettek, tehát főhadnaggyá tettek, – és egészségessé, ami nem utolsó teher a mai beteg világban.” Pais Dezsőnek pedig (1917. febr. 19.) a XIX. századi magyar költészet legkeserűbb verseit idézte: „»Mennek alá víg, bús, balga, mogorva vegyest.« [Vörösmarty: *(Mint a földmivelő...*)] »Nincsen remény!« [Az emberek] Hogy Kölcsey azt kakasviadalnak mondja: keserű humor [*Vanitatum vanitas*]; de egy még olyanabb kakasviadalt végigcsinálni, még keserűbb humor. Sőt nem is humor: »Nem marad Komos velem, Sem [Csak] a szende múzsák, Csak a humor nélküli Pusztá nyomoruság!« [Arany: *En philosophe*] Lélekben ünneplem ez utóbbi sorok szerzőjét.”

A Korompay Bertalannal 1959-ben való beszélgetések során elhangzott az, hogy „1917-ben, Arany születése centenáriumára a Kisfaludy Társaság olcsó kiadásban kiadta a Toldit. Horváth János 10 példányt rendelt belőle a harctérre. Odaadott egy példányt fiatal, értelmes, bihari telefonistájának, hogy reggelre olvassa el. Kérdi reggel, mit szól hozzá. Felelete: Éppen így volt – főhadnagy úr. Vagyis: hitelesnek találta. Bár azt nem méltatta figyelemre, hogy ki írta.” A harctéri napló szerint ez 1917. április 1-jén történt; a telefonista neve Balogh Géza volt. Ez volt a 100 éve született Arany János emlékének megünneplése a Stochod-menti lövészárokban.

A „Pusztá nyomoruság” életfilozófiájaként Horváth János Marcus Aurelius nyomán kialakított alapelvét összegezte Szekfű Gyulának (1917. jan. 31.): „Nem is annyira pessimismusra van szükség, mint kritikai magatartásra, mindennel szemben, sine ira et studio. Ha azt el tudod érni, akkor »egyenlő lélekkel« nézed a világ folyását. Magad pedig, másokra való tekintet nélkül, – maradsz és leszel olyan amilyen vagy.”⁸ A sztoikus

⁷ *Irodalomtörténet*, 1914. 76. o. és Horváth 2009. V. k. 705. o.

⁸ Vö. „»Akinek életcélja nem egységes és nem mindig ugyanaz, az nem tud egész életén át egy és ugyanaz maradni.« [...] Aki azután minden egyéni kezdeményezését erre a célra irányítja, annak összes tette egyöntetű lesz, s ennek következtében ő maga is mindig ugyanaz marad.” Marcus Aurelius elmélkedései. Budapest, 1974. 164–165. o.

világnézet hagyományai a Kodálynak írt levél szerint is (1917. febr. 17.) energiaforrássá váltak: „Wer sich der Einsamkeit ergibt, [Ach! der] ist bald allein’. Ezzel az *olyan* ember tisztában volt már jó előre s e miatt nem is panaszkodhat. S hiába is nem volna egyedül, egyedül lesz, mikor meg kell halnia. Tu mourras seul – mondja a másik, – vagy legalább is ilyesmit mond. – Egyébként pedig az egyedüllét egyike a legnagyobb élvezeteknek, az elhagyatottság a legnagyobb erkölcsi erő s az unalom a legszebb szórakozás. ’Áldott magányosság, jövel, ragadj el’ [A *magánosság*hoz] – stb.”

Goethe, Montaigne és Csokonai idézése barátainak az egyedüllétről és a magányról – miközben parancsnokként intézkedik a rábízott emberek sorsáról, látva a halál pusztítását – a személyiség olyan felfogásáról tanúskodik, amely összefügg Horváth János irodalomtörténeti alapelveivel. Tanári és tudósi eszménye a függetlenségre való törekvés volt.⁹ Ez nem az anyagi biztonságon múlik – írta azt a háború előtti évben Szekfűnek –, hanem azon, hogy „*akarok-e és tudok-e* független lenni; tudok-e elviselni tekintélyes részről állandóan táplált közmarha és köztudatlan címetek; [...] tudok-e egyedül lenni. Paradoxon: az egyedüllét, a morális és filozófiai magány a legteljesebb személytelenség a világon. Egyedül csak az tud lenni, aki magával nem törődik.” (1913. máj. 5.) Katonatiszt lévén, a parancsok és parancsolások világában nem egyszer el kellett viselnie a civilként már ismert tekintélyelvű kritikákat, ezúttal sokkal fokozottabb mértékben. A minden fenyegetettséggel szembeni kritika azonban olyan függetlenséget jelent, amely a legkiszolgáltatottabb állapotban is biztosítja a gondolkodás belső szabadságát. A tudósi ideál és a kiválasztott irodalmi minták, az ő szavával: „*lelki ősök*”¹⁰ példája és követése nemcsak morális, hanem egzisztenciális segítséget is jelentett a főhadnagy és századparancsnok Horváth Jánosnak.

A háború az ő számára másképpen is összefüggött a költészettel. Amikor Novák Sándor *Két haldokló gladiátor* című, 1921-ben megjelent verseskötetét 1923-ban ismertette a *Napkelet*-ben, személyes tapasztalatai és háborús emlékei is fölmerültek. „Azt teszi, amit egy nemesen érző ember tehet ily helyzetben, mikor egy zordon kötelesség az emberpusztulás szenvedésekkel és áldozatokkal teljes mezejére állítja: megteszi kötelességét, de gondolkodik. S gondolatai képeket és alkalmi hangulatokat hoznak magukkal és örökítenek meg, mert elválhatatlanok az élménytől, mely létre hívta őket.

Az élet, az emberiség, a jószág és igazság nagy kérdései együttesen és végső feszültséggel ostromolják ott a lelket, még az együgyűbbet is; mintha, minden pillanatában az utolsót sejtve, önmagát akarná még megérteni, sorsát, rendeltetését tisztázni egy végső erőfeszítéssel az egyéni élet. S e gondolkozás nem szűnik meg, sőt hallucinatív erőre tesz szert a legszörnyűbb percekben is, és képes – éppen olyankor – a fenségig emelkedni. A *Pergőtűzben* c. költemény kitűnően örökíti meg a gondolatnak azt a magában szokatlan működését, mely a szorongatott életösztrönből kiindulva, hovatovább elszakad tőle s a mindent megértés végtelenségébe roppen. Éjjél; az ellenség vonala »villámba gyúl«: kezdődik; lángnyelvek csapnak fel körben a sötétből; böffen, morajlik messze ágyúhang;

⁹ Lásd erre nézve Korompay H. J. 2002.

¹⁰ „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak, melybe ő, a gyarló egyes ember, lépni készül lelki ősei nagy történeti közösségével.” Horváth János: Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei. Minerva, 1922. 205. o.; A magyar irodalom fejlődéstörténete. Budapest, Akadémiai, 1976. 68. o. és Horváth 2005. I. k. 81. o.

elnyomják mérges közel csattanások; rád támad a lég, és lökdös; szédítve forgat örült rosta; semmit se látsz, vagy mindent egy pillanatban, amint eléd csattan a »düh«. Köpköd a föld, mint szökőkút... lapul árok mélyén az élő, de repülnek lábak, kövek; eseng a lég, sziszegnek fent dühös drót-ostorok, jaj sír szerte, – de ki törődik most azzal?

Csak rád ne csapjon, iszonyodva kéred,
Vagy eltompulva – jöjj hát – gondolod
S hozzon dörögve csendet, néma véget. [...]

Mindent megértve, a magasba lengve
Élet, halál oly egy lesz, – és nyugodt
Szemmel nézel a ringó végtelenre.”¹¹

Horváth János egyik 1916. januári feljegyzésében szó esik a *Stochodi Oroszlánról*. „I/20. Balra egész del. lassu, folytonos ágyuzás. Dut. csend. Del. Kapellus ezr.[edes], Ungard alezr.[edes] a III/3-hoz. A holnapi jelentéshez rajzolom a vázlatot. [...] Este a táb.[ori] újságnak írok. Éjfél után megvizsgálom a vonalat. Hideg, nem nagyon sötét.” Az itt megjelent cikkek névtelensége ellenére azonosítani tudjuk ezt az írást, amelyhez Szekfű Gyulának küldött 1915. január 21-i levele nyújt segítséget: „Egyáltalában ami a háborút illeti, I. Carlyle Tamás: Sartos Resartus. Olcsó Könyvtár 1707–1716. sz. 1913. 217–218. l.”¹²

A fő kérdés itt: „Mi [...] a háború igazi célja és eredménye?” Az angol Dumdrudge faluban ötszáz lélek lakik; közülük kiválogatnak harminc embert, akik kézművesek: szőni, házat építeni, kalapácsolni tudnak. Elviszik őket kétezer mérföldre, vagy Dél-Spanyolországba; s ugyanebbe a zugba elindítanak egy francia Dumdrudge-ből harminc hasonló kézművest. A két fél így egymás mellé kerül s szemközt állanak egymással, mindenik puskával kezében. A „tűz” parancsra megölik egymást; s a hatvan hasznavehető kézműves helyett a világnak hatvan holt teteme van. De korábban volt-e közöttük bármiféle összekoccanás? Nem, hiszen elég messze éltek egymástól és idegenek voltak egymásnak. Mi történt tulajdonképpen? Fejedelmeik összevesztek s ahelyett, hogy egymást lötték volna le, voltak elég ravaszok ezekkel a jámborokkal lövetni le egymást. „Az angol Smollett egy költeményében a háborúnak mindenesetre talán végleges megszüntetése van prófétailag megrajzolva: a két természetes ellenség, maga személyesen, elévesz egy-egy pipát, megtölti kénkövel, rágyújt, s egymás arcába füstöl, míg a gyengébb megadja magát: de micsoda vérrrel teli árkok és civakodó századok választhatnak még el ettől a megjósolt békekortól!”

Horváth János írása a *Stochodi Oroszlán* 18. számában, 1917. január 23-án jelent meg, Carlyle írása nyomán, *Hogy jön létre a béke?* címmel.

„I. jelenet.

Ántánt Gyuri: (Térden állva könyörög.) Valld meg, hogy legyőztelek!

Magyar Miska: (Jól képen töröli!)

¹¹ A háború költészete. *Napkelet*, 1923. I. 459. o. és Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái. 2009. V. k. 813–814. o.

¹² *Carlyle Tamás*: Sartor Resartus. Teufelsdröckh professzor élete és tanai. Angolból fordította *Tankó Béla*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 217–218. o.

- A. Gy. No, ugye, hogy legyőztelek?
 M. M. (Kétszer pofon vágja.)
 A. Gy. Lám! mondtam, hogy legyőztelek. Most egyszerre két nagy diadalt is arattam feletted.
 M. M. (Háromszor is pofon vágja.)
 A. Gy. Három újabb nagy diadal! Valld meg nyomorult, hogy most már igazán le vagy verve!
 M. M. (Regbe sugja.)
 A. Gy. Na most már igazán megkapta a kegyelemdőfést. Ez volt a te utolsó nagy erőfeszítésed. Többre képtelen vagy. Valld meg, hogy legyőztelek.
 M. M. (Neki esik, jól megagyabugyálja. Ugy elveri, mint a kétfenekű dobót.) Hát akarsz-é okosan beszélni? Kell-e most már a béke?
 A. Gy. Hogy képzelsz olyat, te marha? mikor az imént vertelek úgy meg, hogy csak hálni jár beléd a lélek; valld meg, hogy én győztem!
 M. M. (Üti, vágja, rugja, pofozza, karmolja.)

II. jelenet

Semleges Péter: Úgy látom, az urak teljesen egyetértenek. Nem látom át, miért verekednek.

A. Gy. M. M. (egyszerre:) Hogy-hogy? Miben értünk egyet?

S. P. Mindkettőjük azt hiszi, hogy legyőzte a másikat,

A. Gy. Önnek teljesen igaza van.

M. M. Ugy van!

S. P. Legyen szerencsém egy kis béke teára.

Mindhárman (egyszerre:) Mondtam, hogy nekem van igazam!

(Barátságos mosollyal éneklük:) Megverek valakit,

Vagy engem valaki,

De az én győzelmem

Ne tagadja senki!

(Karonfogva a bal fenéken el a békekonferenciára.)”

Az utolsó esztendei harctéri napló legérdekesebb részleteit idézzük. „I/27. Enyhe, de nem olvad. Istentiszteletra (II. Vilmos szül.[etés] napja) 4 ember. Ungard alezr.[edes] telefonon kérni adataimat (már az este is kérték). [...] Délben Pető Sándornak lopásért 10 bot. [...] Este az oroszoknál nagy éneklés, láрма (mostanában gyakran). – I/30. A 2. sz[áza]d. járőre (kimegy ½ 10-kor) megtalálta Koroknay D. és Szeleccki holttestét, éjjél után behozták. – II/1. Az éj folyamán enyhült az idő, csendesen havazik. Reggel ¼ 6-kor a III. szakasz fülelőjénél 2 orosz szökevény jön be (Peter Jurčak és Alexander Rosle; 1. határőrezred; az utóbbi sebesültvivő. Vallomásaik közt érdekes, hogy újságot nem olvasnak; úgy beszélnek, hogy húsvétra béke lesz; az országban zavarok vannak. Mindkettő lengyel); Toma Konstantine és Seprényi npfk. voltak őrszemen. Előbb Skowronskyhoz kísértettem őket, aki kihallgatta; onnan a z[ászl]óal]jhoz. Később megtudjuk, h[ogy] a 19-esekhez is jött egy u.[gyan]azon ezredtől, majd a brigádtól jön értesítés, hogy egy másik (u.[gyan]azon ezredtől) szökevény mit vallott. Ugyanazt, amit ezek. – Koroknay D. és Szeleccki temetése ma del. ½ 12 (bemegy Vértesy z[ászl]ó]s., 1 altiszt, 5 ember); de megint elmarad; Koroknayt már eltemették, Szelecckit később fogják. – Del. ½ 12: a z[ászl]óal]jhoz: Szokolyi őrn.[agy] az ezredhez megy, ide Ballay sz[áza]d[o]s jön. Dut. 3-4 t. b.[alról] erős

ágyuzás. Este borult, de szép holdvilág. Gyönyörű csend; nincs egy puskalövés se. Szova járőre behozott 2 orosz, ugyanazon ezredből, melyből reggel az enyéim jöttek. Ma este már azoknak a vallomását is táviratban közli a hadosztály. Járőrbe 5-kor: Csicsás, 12: Galbács. 10¹⁵–11¹⁵ vizsgálom a vonalat. – II/7. R. Greiner gratulál *az érdemkereszthez* (este parancsban). Del. Karpellus ezr.[edes] meglátogatja a tábort. Dut. Adler Rottmayernél, én is oda. Este vacsoráról együtt haza. A sz[áza]dhoz; Ackermannhoz. – II/10. Del. a templomban a kitüntetések átadása (Wittmann és Greiner II. oszt. vaskereszt, Pusztay és én: III. oszt. kat.[onai] érd.[em] k.[ereszt], Petry: Signum. Karpellus adja át. Ebéd az ezrednél (Janermann [?] német pap is ott van). Vacsora a z[ász][l]óal[jn]ál (cigány). – III/4. ½ 7-kor ki a táb.[ori] őrszhöz. Éjjel ½ 11-kor értesülök, hogy Kéri z[ász][l]ó[s. járőrbe indul a 2. sz[áza]dtól; a járőröket már nem tudom értesíteni, s ez rá is lő, szerencsére semmi baj. Az orosz is lő, mert nem tudja, mi történt (járőrben ekkor Gyöngyösi sz[akasz]v.[ezető]), majd ½ 2-kor orosz járőr támadja meg a táb.[ori] őrsöt (Skorka tiz.[edes]), de az a német táb.[ori] őrsrel s a mi járőrünkkel (Mándoki őrv.[ezető]) visszaveri. – III/16. Del. az orosz a németekhez lő. Del. 11-kor Massongtól értesítés, hogy a *cár* lemondott. Később a Pressberichtet hozzák ki: *Péterváron forradalom*; helyőrség (3000 ember) a forradalomhoz csatlakozott; 12 duma-tag kezében a hatalom; miniszterek fogságban; Engelhard képviselő Pétervár parancsnoka. Dut. Klemm őrn.[agy]-ot várjuk, nem jön. Hideg, szeles. Estére kitisztul.”

Az orosz forradalom hírért Horváth János Pais Dezsőnek írt levelében kommentálta (1917. márc. 19.): „Úgy látszik, az orosz forradalom sem az, aminek első pillanatban naívvul hihettük, hanem egy újabb angol sakkhúzás. Hogy a tömeg ne arra a lépre menjen, amelyet az orra elé tartanak, hanem saját érdekeit követelje és valósítsa meg: nem hiszem. Kiszúrják a szemét valamivel s folytatja a háborút immár »felszabadítva« és »megelégedetten«, főképpen pedig kitomboltan, mint a haragos ember, aki az első eléje kerülőt jól felpofozta, s mikor rájön, hogy hiszen nem azt akarta, s nem azt kellett volna felpofoznia, már akkorára le is csillapodott.”

„III/18. Del. szép napos, olvadni kezd. A német tüzérs.[égi] m[eg]figyelő azt állítja, hogy velök hivatalosan közölték, hogy a *cár* felakasztotta magát (?). – IV/2. A víz már csak 100^x-re a III. sz.[ázad] előtt; a jobb félszázadra már jön vissza kívülről. Kevesebb ágyuzás. R.[eggel] Szova itt szabadságról, dut. Petry, *Boda*. A múlt éjjel 2 órakeresztet az ezred a *szabadságról* (»Debrecenbe kéne menni«). Estefelé Ballay sz[áza]d[o]s itt. Ma éjjel már járőrt, táb.[ori] őrsöt sem lehet kiküldeni a víz miatt. Este Krausz telefonon értesít, h.[ogy] reggel indulhatunk (Petry, én, Maczkó, *Boda*, Grauer, Rónai, Farkas, Tamás). Előbb Pusztayval telefonon; jön ő is, Pitkó is.”

A katonai szolgálat alóli felmentés az Eötvös Collegium kurátora, Eötvös Loránd és Bartoniek Géza kezdeményezésére, Vargha Gyula államtitkár közvetítésével indult. Erre nézve a következő dokumentumok maradtak fenn: Fest Sándor (aki 1912-től angolt tanított az Eötvös Collegiumban) Vargha Gyula fiához, Vargha Zoltánhoz írt levele (1917. márc. 7.): „arról értesültem, hogy Vargha Gyula államtitkár úr ő mélt. még most is érdeklődik a Horváth-ügy iránt: Ő maga nyilatkozott állítólag a multkor, hogy az új honvéd. miniszternél közbe fog járni Horváth ügyében. [...] ő méltósága személyes befolyásával el tudná tén érni, hogy a Szurmay miniszter úr mégis oly helyre tétetné, ahol nincsen veszedelemben”. Bartoniek Géza 1917. március 15-én adta meg Vargha Gyulának a legfontosabb adatokat Horváth János világháborús szolgálatáról és kitüntetéseiről. „Én csak – írta – mint volt

kedves növendékemről, majd pedig kitűnő munkatársamról szólhatok. [...] Önérzetes, de szerény, szinte mimosa-természet; önzetlen és a magyar irodalom rajongója. Növendékeinek mindig a legkedvesebb tanára. Sőt barátja.”

Szurmay Sándor miniszter először így válaszolt Vargha Gyulának (1917. márc. 20.): „Nagybecsű soraidra válaszolva, van szerencsém szíves tudomásodra hozni, hogy pártfogoltadnak dr. Horváth János népfőlkelő főhadnagynak valamely veszélytelegebb helyre való helyezése ügyében indokolt folyamodvány volna közvetlenül a hadsereg főparancsnoksághoz felterjesztendő, miután a hadrakelt seregnél lévők beosztása a hadsereg főparancsnokság hatáskörébe tartozik, s így ha a folyamodvány ide érkezne, azt további elintézés végett ugyanis a hadsereg főparancsnoksághoz kellene áttennem.” Második levele (1917. ápr. 6.): „Nagybecsű leveled következtében, van szerencsém szíves tudomásodra hozni, hogy pártfogoltad dr. Horváth János tart.[alékos] főhadnagy felmentés iránti kérvénye a hadsereg főparancsnoksághoz pártolólágot áttétetett.”

Bartoniektól Géza Vargha Gyulának (1917. ápr. 19.): „Hátatelt szívvel jelentem, hogy ma a következő sürgőnyt kaptam: »Ezredtől érkezett távirat szerint a tényleges szolgálat alól bizonytalan időre fel vagyok mentve, Horváth János.« Nagy gondtól szabadult meg a lelkem, és sohasem feledem, hogy azt a Te végtelen jószágodnak köszönöm.” Az Eötvös Collegium igazgatója nem sokkal ezután ezt a már Margittáról kelt levelet kapta: „*Alázatosan jelentem*, hogy hétfőn *bevonulok szolgálattételre Méltóságod parancsnoksága alá.*” (Bartoniektól, Margitta, 1917. ápr. 19.) Az 1917. július 15-én kiállított Felmentési-lapban a „Mily cimen mentetett fel a tényleges szolgálat alól, mely vállalat, üzem részére” kérdésére ez a választ írták: „tanár, báró Eötvös József collegium”.

Horváth János levelezése feljebbvalóival, tisztáraival és beosztott katonáival továbbra is folytatódott. Az ezred parancsnoka, Ungard alezredes volt az első (1917. ápr. 26.): „Kedves barátom! Szívből köszönöm a f. hó 19iki sorait és gratulálok a sikerült felmentéshez. Ennek egyrészt örülök, másrészt őszinte[én] sajnálom, hogy evvel ezredem egyik dísztagját elveszítettem. No de 30 honapos harctéri szolgálattal határozottan kiérdemelte a pihenést.” Szokoly őrnagy (1917. ápr. 28.): „Kedves Barátom! Kedves soraidért legszívélyesebb köszönetemet. Igen sajnálom, hogy egy ilyen derék sz[áza]dparancsnokomat elveszítettem. [...] Egyszersmind küldök néked 2 kivonatot az ezr.[ed] napiparancsból. Még más látható meglepetés következni fog.” Az 1917. évi április 26-án kelt 115. számú ezredparancs kivonata: „Dr. Horváth János népfőlkelő főhadnagy 32 havi folytonos harctéri szolgálata után felmentetvén, kellemes kötelességemnek tartom, hogy e mintaszerű kiváló szakasz, illetve század parancsnokomnak a legfelsőbb szolgálat nevében a legmelegebb köszönetemet fejezem ki. Az ezred kötelékéből, illetve bajtársi körünkől való távozása alkalmával a legjobb szerencsekívánataink kísérik. Ungard Béla sk. alezredes, ezredparancsnok.” A Szokoly őrnagy által említett meglepetés egy újabb kitüntetés volt: a német vaskereszt, amelyet Horváth János a Bronz és Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon kardokkal, a III. oszt. katonai érdemkereszt és a Károly csapatkereszt után kapott meg.

Megőrizte katonái leveleit is: „ojanak vagyunk azota, mióta el ment mint az árva gyermekek, kik közül ki hal a család fentartó. Isten áldása kísérje minden lépését” (Kovács János szakaszvezető, 1917. ápr. 28.). „A kedves lapot mejet részemre küldött hálás köszönetel meg kaptam [...]. Régi katonái, akikkel oly sok nehéz és veszélyes napokat és éjeleket megosztva töltöt, a harcterek különböző részein, elfeledni nem tudjuk soha, akik

a Krusevói hegyek ormán és a volhíniai mocsarakban egyforma jó kedéj és jó ízű tréfáival édesítette meg századának keserű napjait, Örök időkig tartó emlékekett hagyot a főhadnagy úr minden katonája szívében.” (Tóth Lajos őrmester, szakaszvezető, 1917. ápr. 30.) „Mindnyájan sajnáljuk főhadnagy urat ilyen századparancsnokunk se lesz soha az biztos.” (Kálnoky István hadnagy, szakaszvezető, 1917. máj. 1.); „meg köszönöm a főhadnagy úr hozzám való jóidulátát és a nagy jóságot a kit soha elnem felejtethet” (T. Nagy Károly tiszti legény, 1917. máj. 2.).

„Igen méj tiszteletel és Köszönetel vetük azon lapot mejel meg emlékezet rólunk a mi jó és el felejtethetlen Század parancsnokunk még emlékezetében odahaza is gondol ránk mink is emlékünkbén őrizük és igazán nem is tudjuk el felejteni azt a sok jó biztató és mindig előre jól kiszámított oktatásait. Kívánunk Istentől sok szerencsét és boldog életet friss és jó egészséget egyébel nem is tudjuk meg köszöni a hozánk való jóságot mint ezen pár sorainkkal Isten áldása kísérje minden lépésében” (Kovács János szakaszvezető, 1917. máj. 11.); „semi sem úgy van mint [?] mikor it vót” (T. Nagy Károly, 1917. máj. 27.); „ajádikot meg kaptam a dohányal együt és nagy köszönetel és hálával vagyok érete” (ugyanő, 1917. jún. 12.).

Katonáinak az olasz frontra történő áthelyezéséről Kálnoky István hadnagy tudósította (1917. okt. 3.): „Aug. 22-én jött a hír a gyors elmenetelre. [...] Most egy hegyoldalba vagyunk, de nem jó hely mert alaposan be van löve. Ennek a digónak olyan rossz szokása van, hogy folyton lő. [...] Ahonnan ide jöttünk egy hegyoldalból egy nagy szerencsétlenség érte a zljat. Egy gránáttól 23 halott 59 sebesült 8 légnyomásos. A szdnak 12 vesztesége volt köztük egy hdj meghalt egy megsebesült. [...] Alig volt könnyű sebesült mind nagyon súlyos. Jelenleg tartalékba van a zlj. Bainsizza Heiligengeist ennek a hegycsoportnak a neve. [...] Szikla a párnánk a derékaljunk az egész vidék mind csupa szikla. Nemcsak a repeszek csinálnak bajt hanem a szikla még többet. [...] Nincs az a nap hogy ne emlegetnék a jó Stochodot. Milyen sétaterünk volt ott egész otthonosan éreztük magunkat. Azok a jó járőrözések és mikor hazaértünk már várt a jó meleg szoba és a forró tea.”

A levelezés a volt katonákkal a későbbi időkben is folytatódott. Horváth János Tóth Lajos vitézségi avatásához küldött igazolást (1928. febr. 7.). Bujdosó László kérése a következő volt: „most szükségünk van harctéri igazolványaink beszerzésére, először a hadipótlék engedélyezése iránt most adtuk be kérelmünket, aztán a háborús éveknél a nyugdíjba való beszámítás iránti kérelmeinknél is szükségesek lesznek fenti igazolások és azonkívül is jó, ha tudja igazolni az ember a ténylegesen eltöltött frontszolgálatot.” (1936. dec. 21.) Katz Ignác (az elesett Katz Mózes testvére) ezt írta: „Jelenleg Biharvármegye Sásatelek községében lakom, idevaló illetőségű vagyok, kis szatócs üzletem van. Iparengedélyem végleges elnyeréséhez szükséges volna igazolnom, hogy a világháborúban katonai szolgálatot teljesítettem.” (1942. máj. 26.) Tóth Lajos 1940-ben így emlékezett Horváth Jánosra: „a méltóságos úram, egykori szakasz, majd századparancsnokom, azokban a zord, komor, és igen sok szenvedéssel tele napok, éylelek, hetek, hónapok, és éveken át, azt tanította meg velem, és a velem lévő sok sok családapával, látva a többi századok viszonyait, nálunk a napikötelességek közöttis, testvériség és a szeretett nyilvánult meg, a katonai szabájokkal, mindezeket az ottani nehéz viszonyokban, minden időben, a századparancsnokunknak, a nyugodt mindenre kiterjedő, jóságos figyelmének köszönhetük, melyet a zászlóaljunkban, egy század sem élvezet, és mégis példaként áltunk az első század, különösen én tudtam,

és tudom amig élek értékelni, hogy mi volt az akkori Horváth főhadnagy urunk, az századnak Istenután édes Atyja.” (1940. jan. 20.)

Az 1917 áprilisában történő leszerelés korántsem jelentett, nem is jelenthetett szakítást a háborúval. Horváth János 1918 júniusából való tanév végi jelentését idézzük: „Az év legörvendetesebb mozzanata: harctéri növendékeink egy részének ideiglenes hazatérése. Mily örömmel vonultak be ismét könyvtárunkba! [...] Aki a harctérről jött, általában egészségesebb lelki állapotban van, mint aki fogságból került haza (bár az utóbbi változatot csak az egy Farkas [Gyula] képviseli); ez érthető is. A harctéren tépelődésre alig jut idő; ott még a pihenés idején is cselekvő légkörben élnek; sajnosan érzik az idővesztésüket ők is. [...] Kétségtelen, hogy a harctériek is, ha majd végleg hazajönnek, keresztül fognak esni egy válságos korszakon. A szervezet oly tartós megerőltetésére, s a harctér állandó lelki feszültségére előbb-utóbb reakciónak kell bekövetkeznie az életmód változtával, és pedig annál erősebbnek, mennél mohóbban esnek majd neki a rég nélkülözött szellemi munkának. Szép feladatunk lesz akkor: egy sokat szenvedett fiatal nemzedék lelki egyensúlyának biztosítása, s tapintatos visszavezetésük a régi munkakörbe. De a felől nyugodtak lehetünk, hogy visszatértükkel a Collegium erkölcsi fajsúlya lényegesen növekedni fog, s az a férfiaság és élettapasztalat, de főképp a békés tudományos foglalkozásnak az az érett megbecsülése, melyet magukkal hoznak, jótékony kihatással lesz nemcsak azokra, kiket éppen akkor itt találunk, hanem későbbi nemzedékekre, s minden bizonnyal a Collegium egész jövőjére.”

Horváth János 1917 júniusában házasságot kötött Fest Erzsébettel; Bartoniek Géza volt a násznagy. A Kommün után, 1919 őszétől 1920 májusáig ismét Margittán volt feleségével és kisgyermekével, s amikor visszafelé már őrizték az új országhatárt, családjával együtt szöknie kellett, hazulról haza. Szekér vitte őket, s a legveszélyesebb ponton ő gyalog ment át, mondván, inkább órá lőjenek.

Bár francia szakos volt, tiltakozott az ellen, hogy „a »forradalom«, mindjárt első heteiben, egy-kettőre francia súlypontúvá akarta átreformálni egész közoktatásunkat: bármily okból cselekedte ezt, mi csak szégyenét éreztük, mély süllyedtségünkről kiszolgáltatott bizonyítványt láttunk benne. Oly szálnalmas, önérzet nélküli nemzetnek tűntünk fel magunk szemében, mely, mikor minden erejével mentenie kellene saját műveltségi örökségét, kegylésésből, politikai balga széptevésből a győztesek kultúrájáért esengőnek játssza ki magát. Műveltség, mint alkalmi felpénz, melyet politikai kegyekért előlegezünk: nem maga a műveletlenség ez? A magyar műveltségnek e cserbenhagyása teljesen egyértékű cselekedet volt a hadsereg békekötés előtti lefegyverzésével.”¹³ Horváth János felhíborodása kettős volt: egyrészt hosszú frontszolgálatát, s korántsem csak a magát látta értelmetlennek, s a hadsereg elemi funkcióit fölöslegesnek az új vezetés szemében, másrészt – a mindennel szembeni kritikai magatartás jegyében – bírálta a győztesekkel szemben megnyilatkozó, saját műveltségünket is feláldozó, erkölcsi és szellemi erőtlenségünket.

Apósának, id. Fest Sándornak 1920. augusztus 30-án írta meg, hogyan látja Magyarország helyzetét. „Bizonyos, hogy egész jövőnk az orosz bolsevizmus sorsával fog eldőlni. [...] A vörös diplomácia ugyanis teljesen megbízhatatlan. Lehet, hogy megkötik a békét Lengyelországgal, de nem fogják megtartani. Hazudnak, csálnak a legszemérméletlenebb

¹³ Export-import. *Napkelet*, 1923. I. 151. o. és Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái. 2009. V. k. 533. o.

módon. Jól ismerjük őket: minden eszköz, még a legaljasabb is jó nekik, ha azzal pillanatnyi előnyt érhetnek el. [...] Egyébként is körül vagyunk véve ellenségekkel: csehek és szerbek épen a napokban kötöttek ellenünk szövetséget. Ez a »kis entente«. [...] Ráadásul ez a »kis entente« – úgy látszik – Oroszországgal is egyetért, vagy legalább is semleges vele szemben. Kiegészíti a képet a német–orosz közeledés. Van e szerint készen, vagy kialakulóban egy óriási szláv–német blokk, melybe Közép- és Kelet-Európában mirajtunk kívül jóformán mindenki beletartozik. [...] [O]lyan helyzetet teremtettek, amely csak erőszakkal tartható fent, s a mely alatt mindenki szenvedni fog. Sajnos, úgy áll a dolog, hogy ezen minden valószínűség szerint csak egy újabb, óriási felfordulás segíthet.”

Horváth János 1932–1933-ban Adyról adott elő az egyetemen; ez alkalommal szólt itt utoljára arról, ami saját életének, gondolkodásának, munkásságának és tanításának szerves része maradt. „Magyarságának nagy próbatétele volt a világháború. Nem egy szimbóluma itt szörnyű valósággá vált: volt itt *halál* tömérdek, s megcsúfolta az ő egész Élet-koncepcióját; *Nyugat*, *Párizs* és más egyéb, mit vágyként hangoztatott, itt megkapta a lehető legprofánabb feleletet, konkrétebbet, profánabbat az ő költészeténél, mely mégis csak »költészet« volt: a véres valóságét. Az oly sokat szidott *magyarság* itt mészárszékre került: s elkezdődött az ő nagy vergődése műveltségi és politikai ideálok s természetes fajszeretete között. Ő is, mint sok más, oktalannak látta, emberül fájlalta, magyarul siratta a történeteket, de tisztán nem látott; »mesebeli János«-nak nézte népét, aki illúziókért, idegen érdekekért áldozza fel magát, s aki mások »meséjét« komolyan véve, bolondul nekivág a bajnak, ha biztatják: »Gyürkőzz, János, rohanj, János« [*A mesebeli János*]. Vagyis világtörténeti baleknek nézte népét. [...]

Végzetlenül nehéz ezzel a »költői« fajszeplélettel »reálist« szembeállítani. A következmények azonban azt mutatják, hogy a magyarságnak azért kellett harcolnia, véreznie, hogy be ne következzen az, ami bekövetkezett. S harca, hősie harca önmagában is örök tiltakozás lesz a bekövetkezettek ellen.”¹⁴

¹⁴ Horváth János: *Ady. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2004. 166–167. o. és Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái. 2009. V. k. 325–326. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Horváth* 2005. Horváth János irodalomtörténeti munkái. I. k. Budapest, Osiris, 2005.
- Horváth* 2009. Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái. V. k. Budapest, Osiris, 2009.
- Korompay H. J.* 2002. *Korompay H. János: Az irodalomtörténeti függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában.* In: Míves semmiségek. Elaborate trifles. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus egyetem, 2002. 386–411. o.
- Korompay H. J.* 2011a. *Korompay H. János: Horváth János és Kodály Zoltán barátságának dokumentumai.* In: Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 2011. 17–28. o.
- Korompay H. J.* 2011b. *Korompay H. János: Szekfű Gyula és Horváth János barátságának dokumentumai.* In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Budapest, 2011. 28–34. o.
- Korompay Klára* 1986. *Korompay Klára: Részletek Horváth János és Pais Dezső levelezéséből.* *Névtani Értesítő*, 1986. 95–111. o.
- Pais* 1958. *Pais Dezső: A Horváth Jánossal társalkodó Pais Dezső, avagy tükörcserepek egy ötvennégy esztendő együttlét emlékeiből.* In: Horváth Jánosról. Méltatások – emlékezések. Budapest, 1958. 23–29. o. és *Irodalomismeret*, 2002/3–4. sz. 73–78. o.